

**СВИДЕТЕЛСТВАТА НА ДЖУЗЕПЕ МОДРИЧ
И ВИКО МАНТЕГАЦА ЗА БЪЛГАРИЯ СЛЕД СЪЕДИНЕНИЕТО:
ЪГЛИ НА НАБЛЮДЕНИЕ**

*Дария Каранеткова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**THE TESTIMONIES OF GIUSEPPE MODRICH AND VICO
MANTEGAZZA ABOUT BULGARIA AFTER ITS UNIFICATION:
POINTS OF VIEW**

*Daria Karapetkova
St. Kliment Ohridski University of Sofia*

Two Italian journalists, two travel reports from Bulgaria from almost the same years soon after the Bulgarian national unification, with almost the same itinerary, points of attention and interest. It is important to underline “almost“, because the slight differences between these two points of view show some changes of perspective which are caused by a different approach to writing and to translating.

Key words: historiography, travel report, Italian journalism, Bulgaria, translation

Репортажът и историографското свидетелство сливат своите граници в два важни за България случая в годините непосредствено след Съединението. Ако се направи преглед на творческата биография на журналистите Вико Мантегаца и Джузепе Модрич, спокойно може да се каже, че и двамата правят дебютния си външнополитически монографичен анализ именно на българска тематика в разстояние на две години. Мантегаца е първи с книгата си от 1887 г. „Два месеца в България. Октомврий и ноемврий 1886. Бележки на един очевидец“, издадена на български от Игнатов в Пловдив през 1899 г. Модрич публикува „В България след Съединението“ през 1889 г., като книгата е преведена у нас през 2009 г.

Данните за двамата италиански журналисти са несравними в количествено отношение както в Италия, така и в България и превесът на Мантегаца (Милано, 1856 – 1934) е убедителен. Авторитетната енциклопедия „Трекани“ съобщава за него, че успоредно с вниманието към журналистическата дейност той изпълнява функции на инвеститор или търговски посредник. Без да знае български език, представлява България на Световното изложение в Милано през 1906 г. Същевременно Мантегаца е записал името си и в списъка на главните редактори на значими вестници като „Кориере дела сера“ и „Национе“. Кариерата му получава силен тласък, докато той е военен кореспондент на „Кориере“ в Африка. Командировката му там през 1887 г., продължила пет месеца, струва на вестника 18 000 лири, което се равнява на над 15% от общия бюджет на цялата редакция. Ръководния си пост той получава именно след завръщането си от тази журналистическа мисия (Гуйда 2007).

Джузепе Модрич е далеч по-слабо популярен и всъщност за него говорят предимно произведенията му, запазили свидетелства за Истрия, Далмация, Русия и Аржентина. От очерка му за България става ясно, че той познава текста на Мантегаца и сам се поставя спрямо него във второстепенна позиция. Това е неизбежно дори само заради факта, че Модрич е посетил България две години след бележития си колега. Макар че текстът му е по-кратък, двете свидетелства съдържат поразителни прилики и по същество са базирани на еднаква матрица. В светлината на състоянието, с което може да се похвали преводната литература от италиански език у нас по това време, бързата поява на превода на Мантегаца, при това директно от италиански език, би могла да се обясни, на първо място, с политически причини. Очевидно Мантегаца се ползва с благоволенieto на българските власти и неговият очерк е своевременно преведен, въпреки че и този на Модрич е познат в оригинал и е част от архивите на Университетската библиотека отпреди 1903 г. Двата текста съдържат аналогии, които биха били красноречиви за стандартите, властвали в Италия в края на XIX век, относно написването на външнополитически очерк. Тези аналогии вероятно обясняват и липсата на интерес към превод на текста на Модрич, въпреки че всъщност наслагването на двата текста е рядък шанс за проследяване на външния поглед към динамичното вътрешно положение в разстояние на две наситени със събития години у нас. Ключов момент и на двете места е пътят към България със знаменателната роля на железницата в отсечката Ниш – София. И двамата журналисти отбелязват като съществена софийска забележителност Юнион клуб с кръга от не-

говите посетители. При Модрич коментарите за централната част на столицата са значително по-благосклонни, като причината за това не са розовите очила на един пристрастен поглед, а вероятно фактът, че в разстояние на две години между двете журналистически посещения инфраструктурата на града е еволюирала видимо. Колкото до пристрастията, те са очевидни и при двамата автори, които дават доказателства за задълбочен и траен интерес към българския въпрос. Трудът на Мантегаца е по-всеобхватен. Модрич върви по неговите стъпки в по-синтезиран мащаб, но историографската стойност на двата текста е безспорна и е подплатена със сходни масиви от наблюдения. Публицистичният талант на италианската журналистическа школа дава убедителен пример за балансирано перо, което не спестява неудобни истини. Така за Мантегаца х-л „България“ е „поносим“, докато за Модрич той вече няма слабо място. За сметка на това Модрич продължава да потвърждава отрицателните впечатления за покрайнините на София, които са първият сблъсък с нея по пътя на жп линията. Още Мантегаца забелязва подчертано сърдечното отношение на българите към Италия и пребиваващите у нас италианци. Модрич пък дава доказателства за един добронамерен външен поглед в резултат на внимание и респект към една млада обещаваща държава.

Когато става дума за респект, Джузепе Модрич се оказва по-деликатен в журналистическите си похвати. Неговите интервюта съдържат премълчани пасажки. Личното мнение не е инвазивно поднесено. Текстът на Мантегаца е по-открит по отношение на авторите нагласи. Един от общите моменти в двата очерка е срещата със Ст. Стамболов, сметена за задължителна спирка от опознавателния маршрут из България. Първият сблъсък с него, този на Мантегаца, представя един млад тревожен политик, погълнат от сложността на стратегическата ситуация. Промяната при Модрич е поразителна: Стамболов е рязък, решителен, безкомпромисен, уверено стъпил на поетата политическа линия. За Мантегаца той е бивш семинарист, а за Модрич – бивш учител, но и двамата са единоподушни в оценката на ораторските му умения.

Ако има нещо, с което „репортажът“ на Мантегаца демонстрира нюх към сензацийата и журналистическата находка, то е интервюто с руския консул Хатукин, избрано за финал на текста. В него прави впечатление изказването на консула:

„От един месец насам моите вещи са прибрани и аз съм готов да напусна България, като прекъсна съвсем отношенията, но все съм тука още, защото за жалост все вършат на края това, което

ние искаме. [...] Искаме да ги уморим, докато се убедят, че не могат нищо без нас. [...] българите ни ненавиждат, както и ние ги ненавиждаме; но не сме ние виновни, дето и те са славяни и за това Русия не може да не се интересува за тях.“

В този момент Мантегаца дава воля на личното, макар и по съдържан начин:

„Цинизмът на господин Хатукин ме потърси. Неговите думи [...] обясняват по-ясно от всякакъв коментар каква е политиката на Русия в България. И както и да се реши българският въпрос, не вярвам тя да се измени.“

Тук двамата журналисти постигат интересно за българската историография взаимно допълване, защото в репортажа на Модрич ситуацията има развитие: той отчита продължаващите топли чувства на българите към техните освободители, но „между това да си спомняш с гореща благодарност за един благодетел и това да желаеш неговото господство има доста голяма разлика“.

Двата ъгъла на наблюдение, особено интересни за български читатели в днешно време, стават достъпни естествено благодарение на превода, осъществен в единия случай 12 години след излизането на оригинала (при Мантегаца), а в другия (при Модрич) – след цели 120 години. Преводачът на Мантегаца е запазил анонимност, като се е подписал с три звездички (***), но неговото присъствие в текста е по любопитен начин осезаемо. Нужно е да се отбележи, че става дума за един брилянтен превод, отлично редактиран, демонстриращ задълбочено познаване на езика на оригинала и забележителна интерпретативна техника. Всичко това далеч не се разбира от само себе си в период, в който директните преводи от италиански език са все още екзотика. За какво присъствие всъщност става въпрос: за изключително своеобразните коментари под линия, които в огромната си част не засягат езикови въпроси.

Великолепният жанр „предговор от преводача“ в тази книга е представен от анонимния си автор с оценката за „ценните – ако и често пъти повърхностни – съобщения за политически дейци и събития през онова бурно време...“. Без да омаловажава стойността на текста, нишката на коментарите под линия се намесва като коректив, който непрестанно напомня чрез своето присъствие за още един ъгъл на наблюдение, ценен с двупосочната си компетентност и имащ предимството на натрупаните 12 години сведения за развитието на описаната ситуация. Разбира се, не навсякъде коментарите имат коригираща функция: „В Цариброд, както и в други градове, в тази покраина почват да се чу-

ват съвсем руски имена. *(Не ни е ясно какво иска да каже авторът с това. Но трябва да се има пред очи, че той е влязъл в България, без да знае ни бъкел български.)*“ (Мантегацца 1899: 17, курсив мой, б.а.).

В следващия цитат са съсредоточени едни от малкото лексикални белези за възрастта на иначе изключително свежо звучащия текст: „...мъже, жени, деца, всички облечени по ориенталски, при всичко, че повечето не носят ни гъжви (тюрбан), ни фесове. *(Това описание е много „джумбашилия“.* Читателите, които го прочетат най-внимателно, надали ще разберат какво е срещнал почитеният италианец: дали каракачани или шопи)“ (Мантегацца 1899: 18).

Вниманието, отделено на Търново, е един от многото общи пунктове с репортажа на Модрич. „Всяка година стотина българи дохождат в Търново от всякъде на благочестиво поклонение и техните песни хвалят „Света гора“, в чиито тайнствени лесове са се оттеглили душите на древните български царе. *(В това отношение, мислим, сведенията, които е получил авторът, не отговарят на действителността)*“ (Мантегацца 1899: 81).

На друго място преводачът е открил извода за динамичните промени у нас през изминалите години, който, както е видно в сравнение с текста на Модрич, може да се направи и в рамките на много кратка времева отсечка. В случая се говори за издателската дейност: „Библиотеката на манастира (Св. Преображение) се състои от 50-на тома. Не са много; но изобщо книгите, печатани на български сега за сега не са много. *(Какъв огромен напредък е направила българската книжнина, и сигурно не само в количествено отношение, от 1886 до днес!)*“ (Мантегацца 1899: 94).

Особено интересни са политическите вметки, които, освен че изтъкват актуалния характер на темата, будят и най-много въпросителни относно спазването на евентуален етичен кодекс от страна на преводача и неговите граници: „Авторът притуря и Стамболова. У нас и децата знаят, че Стамболов никога не е имал нещо общо с консервативната партия, а камо ли да ѝ е бил един от водителите. Тази грешка ни се вижда непонятна“ (Мантегацца 1899: 97).

Отново за границите на преводаческата намеса се питаме и в следния пасаж от очерка на Мантегацца: „Обикновената фраза на руската дипломация беше тази: „изборите са станали посред едно население, тероризирано от правителството“. Аз разказвам безпристрастно това, което видях и чух; мога да кажа, че този терор е една духовната измислица на Петербургското правителство. С това не искам да кажа, че правителството не е упражнявало своето влияние. *(Дали не е*

било туй влияние като „моралното“ влияние на Стоилова? – Та именно правителства, които се чувстват слаби, упражняват при изборите „моралното“ си влияние)“ (Мантегацца 1899: 107).

Справка в Речника на българските псевдоними (Богданов 1978: 473) разкрива самоличността на нестандартния преводач, потвърдена благодарение на данни от публикации на Никола Начов (Начов 1920: 32). Става дума за проф. Йосиф Максимов Фаденхехт (1873 – 1953), юрист и преподавател в Софийския университет, специализирал в Италия в периода 1898 – 1899 г. Както е видно от статията за проф. Фаденхехт, който впрочем е дядо на актьора Йосиф Сърчаджиев, това не е бил единственият му псевдоним. Сред останалите интерес буди *Philopoètes*, защото сякаш дава косвено признание за влечението на юриста към изящната словесност. Публикациите на Йосиф Фаденхехт обхващат респектиращ кръг от юридически направления: облигационно, вещно, обичайно, наследствено, семейно, гражданско право; въпроси, свързани с ротарианството, както и по темата „Нравствената криза на управлявалите партии“. Именно отношението към последната тема вероятно мотивира както избора на текста, преведен от проф. Фаденхехт, така и възприетия от него необичаен коментарен подход. Безспорно е, че той добавя стойност към ползата от прочита на получения превод, защото в него присъстват два гласа, като академичната подготовка и обществено-политическата осведоменост на преводача легитимират неговото право на глас. Не е лишено от основания и предположението, че тази диалогичност внася примеси в жанра на българския текст, защото осигурява авторитетен контрапункт и винаги нужната алтернативна гледна точка, особено когато става дума за тълкуване на събития от съвременността. Разбира се, позволява го и самата природа на преведаното произведение – ако то беше художествено, подобен контрапункт би бил очевидно неуместен.

Оригиналността на това необичайно преводаческо присъствие се подсилва и от обстоятелството, че в случая той се подписва с извънредно редкия подвид псевдоним, наречен от Иван Богданов астроном. На пръсти се броят ползвателите му в националната ни книжовна практика във всичките му варианти според броя на звездите. Остава загадка по каква причина Й. Фаденхехт избира да не фигурира с истинското си име в това различно амплоа, но е факт, че той успява да запише участието си не само с професионализъм, но и с ярка индивидуалност.

Изводите, които могат да се обособят от прочита на тези два близки в много отношения текста, се разклоняват в две посоки. Пър-

вата засяга историческата стойност, която може да се признае на едни публицистични по своя замисъл свидетелства, когато те са изпълнени по достатъчно добросъвестен начин. Под „достатъчно“ разбираме количеството поднесена информация, която остава след приспадането на простими неточности и грешки, забелязани и в двата текста първо от преводачите, а впоследствие и от останалите читатели. Официалният характер, който подобни издания добиват не само с включването си в националните ни библиотечни фондове, но и с превода и някъде с оказаното към автора им внимание, говори за значението на външния поглед и оценка в българското политическо битие (неслучайно в този дух е и реплика на Стамболов в текста на Модрич).

Втората посока е битуващото в онази епоха разбиране за ролята, която преводачът може да си позволи да играе в подобен социокултурен трансфер. В конкретния случай завишените правомощия на преводача едва ли се обясняват с окрилението, произтичащо от анонимността. Ако държим сметка за еволюцията, която качеството на преводите от италиански и статусът на преводача претърпяват през следващите години, ще се изкушим от извода, че еволюционната крива, започнала буквално от нулево ниво след Освобождението, в прояви като гореописаната бележи неочакван пик, който не продължава равномерно в последвалите десетилетия. Какво имаме предвид: независимо от високата оценка на подобни преводачески присъствия заради тяхната ерудирана способност да съчетаят лингвистичните познания с компетентности в други сфери, същевременно е ясно, че с това те внасят чужди примеси в параметрите на строго преводаческата дейност. Затова примерите за подобни преводни похвати могат да се разглеждат като ценна аномалия спрямо естествения ход на развитието на преводаческото дело у нас.

ЛИТЕРАТУРА

Богданов 1978: Богданов, Ив. *Речник на българските псевдоними*. София: „Наука и изкуство“, 1978.

Гуйда 2007: Guida, Fr. *Mantegazza, Vico*. 30 януари 2013, <[http://www.treccani.it/enciclopedia/vico-mantegazza_\(Dizionario-Biografico\)/>](http://www.treccani.it/enciclopedia/vico-mantegazza_(Dizionario-Biografico)/>)

Мантегацца 1899: Мантегацца, В. *Два месеца в България. Октомврий и ноемврий 1886. Бележки на един очевидец*. Пловдив: Книжарницата на Ив. Г. Игнатов, 1899 [Mantegazza, V. *Due mesi in Bulgaria, ottobre e novembre 1886: note di un testimonio oculare*. Milano: Treves, 1887].

Модрич 2009: Модрич, Дж. *В България след Съединението*. София: „Сие-ла“, 2009.

Модрич 1889: Modrich, G. *Nella Bulgaria unita*. 1889.

Начов 1920: Начов, Н. *Трети добавки и оправки към „Български книгопис за 100 години*. Докладвано в Историко-филоложкия клон на 9.X.1920 г.